

РОЗВИТОК ВІЙСЬКОВОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

Ірина Миколаївна ШОПІНА,

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративно-правових
дисциплін Львівського державного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-3334-7548>*

Перше відоме європейське визначення військового права і пояснення причин його виникнення належить уродженцю Кременчуцького району Полтавської області, випускнику Києво-Могилянської академії Я. П. Козельському. У 1768 році у своїй праці «Філософічні пропозиції, створені надворним радником і правлячого Сенату секретарем» Я. П. Козельський пише: «Військове право вигадано спеціально для виправдання жорстокостей війни. Насправді поняття військового права є не що інше, як нелюдське бажання, поєднане з могутністю і силою, щоб завдавати своєму ближньому всіляку шкоду, і навіть саму смерть, без страху покарання» [1].

Таке негативне відношення до можливості і необхідності регулювання військово-правових відносин почасти пояснювалося впливом на Козельського ідей Жан-Жака Руссо. Однак не слід забувати, що у тому 1768 році, коли вийшла вказана книга, українські землі захлеснула коліївщина. За результатами повстання без суду та слідства, поза правовим полем, було страчено більше 30 тисяч осіб, частина з яких не брала жодної участі у бойових діях. Отже, саме життя постійно підтверджувало актуальність та доцільність створення і закріплення правових норм, покликаних регулювати військово-правові та пов'язані з ними відносини, оскільки це дає змогу зменшити фізичну та матеріальну шкоду, що спричиняється як цивільному населенню, так і військовослужбовцям.

Новий імпульс для розвитку доктрини військового права був пов'язаний зі спробами на рубежі XIX і XX століть, продовженими після першої та другої світових війн на міжнародному рівні убезпечити комбатантів, некомбатантів та цивільне населення від жорсткого поводження, страждань, шкоди їх життю та здоров'ю, якої можна було б запобігти. У цей період приймається низка правових документів, серед яких Женевські та Гаазькі конвенції. Втім, вказані правові документи у першу чергу є актами міжнародного законодавства, джерелами міжнародного гуманітарного права. Внутрішнє ж законодавство багатьох держав переважно не відрізнялося високим рівнем імплементації вказаних положень в аспекті впровадження їх у системи військового управління, навчання та виховання військовослужбовців.

Нова парадигма військового права починає формуватися наприкінці 50-х років минулого століття. У 1957 році виходить робота американського політолога Самуеля Філіпса Гантінгтона «Солдат і держава: Теорія і політика військово-цивільних відносин» (1957), яка була сприйнята досить неоднозначно після її публікації, але нині розглядається як найбільш впливова книга у сфері американських військово-цивільних відносин. Саме у роботах Гантінгтона на науковій основі формулюються два важливі постулати функціонування збройних сил у сучасній демократичній цивілізованій державі – наявність цивільного контролю за діяльністю військових і розмежування політичної і військової компетенції [2]. Відповідно, реалізація цих положень може здійснюватися виключно у правовому полі.

У 2000 році за ініціативою уряду Швейцарії було утворено Женевський центр демократичного контролю над збройними силами, фонд, мета якого полягає у покращенні урядування у секторі безпеки шляхом проведення реформ. Женевський центр нині є однією з найбільш потужних установ, під патронатом якої вчені із десятків держав здійснюють наукові дослідження у сфері військового права. Так, протягом 2017-2020 років Центром було видано дослідження: «Основи канадської етики оборони», «Баланс

відкритості і конфіденційності в оборонному секторі», «Управління ризиками корупції і шахрайства в оборонному секторі» та ін. [3].

Розвиток наукових досліджень з військового права у західних державах відбувався одночасно з активною розбудовою системи військового законодавства. Формується новий дискурс відносин між армією і громадянином, в якому військовослужбовець постає не як агресивна фігура, метою активності якої є спричинення шкоди життю, здоров'ю та майну цивільного населення, а перш за все як миротворець, основною метою якого є захист людини, громадянського суспільства, демократичних цінностей. Найбільш показовим є втілення означених принципів у правових документах НАТО, зокрема, у Політиці НАТО із захисту цивільного населення, прийнятій на Варшавському саміті 2016 року.

За часів СРСР, до складу якого було примусово включено й українські землі, розвитку військового права приділялося багато уваги з боку керівництва держави. 17 червня 1936 року постановою Центрального Виконавчого Комітету СРСР на базі Всесоюзної правової академії було створено Військово-юридичний факультет Робочо-селянської Червоної армії. У межах навчальної та наукової роботи факультету досить успішно вирішувалися питання підготовки військових юристів та нормопроектної роботи, спрямованої на формування системи військового законодавства. 5 листопада 1939 року постановою Ради Народних Комісарів СРСР № 47 на базі Військово-юридичного факультету було створено Військово-юридичну академію Робочо-селянської Червоної армії. За період з 1945 по 1955 рр. в спеціалізованих вчених радах Академії було захищено більше 40 докторських та кандидатських дисертаційних робіт, присвячених різноманітним аспектам військового права [4, с. 145-146].

Однак у середині 50-х років минулого століття, у період, коли було зроблено спробу подолання наслідків пануючого кілька десятиліть державного терору, з ідеологічних мотивів розвиток військового права почав гальмуватися. Причини цього пояснювали тим, що на військовослужбовців і всю систему військової служби

поширювалась дія тих самих норм права, що й на інших громадян та інші сфери суспільних відносин. У період з 1956 по 1974 роки відбувається стагнація науки військового права. Новий етап її розвитку розпочинається у серпні 1974 року, коли було утворено Військовий інститут Міністерства оборони СРСР. У 1981 році відбувається інституалізація військового права: номенклатуру спеціальностей наукових працівників було доповнено спеціальністю «20.02.03 – військове право; військові проблеми міжнародного права» (з грифом «для службового користування») [5, с. 218].

Після набуття нашою державою незалежності, відповідно до постанови президії ВАК України від 13 травня 1993 р. №1/9, а згодом – наказу Вищої атестаційної комісії України від 13 березня 1997 р. № 86, спеціальність «військове право» входила до переліку спеціальностей наукових працівників. Однак п. 2 наказу Вищої атестаційної комісії України від 28 листопада 2000 р. №586 її було вилучено з вказаного переліку [4, с. 219].

Наслідками руйнування системи військового права стала втрата наукових шкіл, методологічних підходів, зростання правового нігілізму у Збройних Силах України.

У Російській Федерації спеціальність «20.02.03 – Военное право; военные проблемы международного права» не втрачала свого статусу, а за період з 1991 по 2010 рік за нею було захищено 405 докторських і кандидатських дисертацій, в яких розглянуто надзвичайно широкий спектр проблем, що сприяло отриманню Збройними Силами РФ теоретико-методологічного підґрунтя для підвищення своєї боєздатності [4, с. 146].

Отже, розвиток військового права України має свої особливості. На відміну від західних держав та Російської Федерації, в яких цим питанням приділялося надзвичайно багато уваги, включаючи достатній рівень фінансування, в Україні до 2014 року відношення до військового права з боку держави почасти нагадувало відношення до кібернетики і генетики у радянські часи. Це не могло не вплинути на якість правового регулювання: військове законодавство містить велику кількість прогалин та суперечностей. Так, Закон України

«Про Збройні Сили України» містить всього 18 статей, в яких визначено лише окремі аспекти функціонування цього військового формування. Для порівняння: Закон України «Про Національну поліцію» містить 105 статей, «Про прокуратуру» - 94 статті. Так, на жаль, у Законі України «Про Збройні Сили України» навіть не знайшлося місця для визначення їх функцій щодо захисту громадян України – у ч.1 статті 1 цього правового акту закріплено, що Збройні Сили України - це військове формування, на яке відповідно до Конституції України покладаються оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності.

Затвердження наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477 Примірною переліку та опису предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право», яким запроваджено предметний напрям досліджень 2.13 «Право національної безпеки; військове право», ознаменувало собою новий етап розвитку військово-правових досліджень.

Для будь-якої галузі права найголовнішим є наявність міцного теоретико-методологічного підґрунтя, базуючись на якому, можливо удосконалення правових інститутів цієї галузі, напрацювання термінологічного апарату, підготовка пропозицій щодо змін до законодавства. Говорячи про військове право, слід зазначити, що наріжними каменями його побудови є щонайменше три наукові школи - Хмельницька, Київська та Харківська, представники яких зробили значний внесок у формування його понятійного та методологічного апарату [6, с. 187-188]. Невід'ємним атрибутом кожної галузі права є підручники та навчальні посібники, в яких відображено структуру та зміст відповідних суспільних відносин. Кафедрою правового забезпечення Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка і кафедрою правового забезпечення Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського у 2019 році було видано два підручники «Військове право» і «Військове право України», побудовані у відповідності з визначеним наказом Міністерства освіти і науки України від 28 грудня 2018 року № 1477

Примірним переліком та описом предметних напрямів досліджень в межах спеціальності 081 «Право». У теперішній час триває активна робота, пов'язана з підготовкою підручників та навчальних посібників на основі стандартів НАТО АJP-9, що є наслідком плідного та активного співробітництва кафедри з представниками канадської, хорватської, американської місії НАТО, представниками військової поліції Польщі, Литви, Канади та інших держав.

Отже, військове право сьогодні активно розвивається і як галузь права, і як наука, і як навчальна дисципліна. Основними векторами його розвитку є створення правового механізму демократичного цивільного контролю над Силами оборони, впровадження стандартів та інших керівних документів НАТО, легітимація захисту Збройними Силами України цивільного населення, підготовка пропозицій щодо змін і доповнень до актів військового законодавства. Хотілося б сподіватися, що високий темп розвитку військово-правових наукових досліджень буде зберігатися, і, головне їх результати будуть знаходити своє втілення у законотворчій діяльності.

Список використаних джерел:

1. Козельский Я. П. Философические предложения, сочиненные надворным советником. Москва: ЛКИ, 2009. 2012 с.
2. Huntington S. P. The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations. Harvard: Harvard University Press, 1957. 560 p.
3. Geneva Centre for Security Sector Governance. Publications. URL: <https://securitysectorintegrity.com/publication/>
4. Шопіна І. М., Гуцин О. О. Актуальні проблеми сучасного стану розвитку воєнного (військового) права як науки і навчальної дисципліни. *Форум права*. 2017. № 2. С. 144–148. URL: http://nbuv.gov.ua/jpdf/FP_index.htm_2017_2_24.pdf
5. Коропатнік І. М. Взаємодія громадянського суспільства і Збройних Сил України: адміністративно-правові засади: монографія. Київ «МП Леся», 2016. 412 с.
6. Шопіна І., Білоусов Ю. Наукові школи військового права. *Освіта і наука у сфері національної безпеки: проблеми та пріоритети розвитку* : збірник матеріалів III міжнародної науково-практичної конференції (14 червня 2019 р., м. Острог). С. 187-190.